

כיצד לאט לאט עבר הכול מהר סיגל נאור פרלמן ולי ממן

חליפת מכתבים קצרה שהפכה לקריאה בשתיים בספרות הילדים של נורית זרחי. סיגל נאור פרלמן ולי ממן מנסות לפענח את סוד הקסם שהילכו שירי נורית זרחי על דורות של ילדים שהפכו בינתיים להורים, ומשוחחות על חשיבותו של הנמען הכפול שמוכרח להיות בספרות ילדים טובה, ועל מה שאפשר להרוויח אם משחררים את המבוגר מתפקידו המסורתי כמתווך כול־יודע ומנכיחים מצוקות ובדידויות בלתי פתורות (רמז: את הילד הקורא).

סיגל, יום שלישי 18.5.2021

מה נשמע מותק?

כשדיברנו בטלפון אחרי שנורית זרחי זכתה בפרס ישראל, עלצנו שתינו ואני כל כך שמחה על האפשרות הזאת להחליף מכתבים.

קודם כול, אני מוכרחה לשתף אותך במשהו. לפני כשנה, תלמידה שלנו בבית החינוך למדעי הרוח "דרך רוח" באוניברסיטת בר-אילן ביקשה לכתוב עבודת גמר בספרות על נורית זרחי. התשובה שהתקבלה ממשרד החינוך הייתה שאפשר לכתוב על זרחי אבל לא עבודה שתהווה תחליף לבחינת הבגרות. הסיבה שניתנה להחלטה זו היא שיצירותיה של זרחי אינן משולבות בתוכנית הלימודים. בדקנו ומצאנו שיצירותיה של זרחי כן מופיעות בתוכנית ואולם התשובה השלילית נשארה על כנה. מנהלת בית החינוך כתבה לי בתגובה: "נדיר שאני משתמשת בקלף הזה, אבל ברור לך שזאת מיוזגניה, נכון? זלדה, לאה, רחל, יונה ודליה. תם סכום המשוררות שנחשבות כבעלות עניין לקהילת הספרות." ואני באמת שואלת את עצמי אם פרס ישראל ייחשב כגושפנקה מספקת עכשיו.

לקראת ההתכתבות שבתי וקראתי את שירי המבחר באה המלכה למלך. את לא מבינה מה קרה לי! הקריאה הייתה לא פחות מנגיסה בעוגיית המדלן הפרוסטיאנית. בבת אחת צפו ועלו לפניי ילדיי הקטנים, ישובים על המיטה, מהופנטים, ובעיקר ניצן שביקשה שוב ושוב שאקרא לפניה את השיר "לאט לאט לאט":

גְּבֵרוֹת זְקֵנוֹת

עִם שְׁמֵשׁוֹת עֲדִינֹת

פּוֹסְעוֹת פְּסִיעוֹת קִטְנוֹת,

לֵאֵט לֵאֵט לֵאֵט.

לֹא לְהַעֲלוֹת אֶבֶק,

לֹא לְהִכָּאִיב לְכָבִישׁ

וְלֹא לְשַׁרֵּט אֶת עוֹר הַנְּעָלִים הָרְגִישׁ.

גברות זקנות
עם שמלות ישנות
פוסעות פסיעות קטנות,
לאט לאט לאט.
שלא להדחק ולא להתקל,
שמלמלת המשי העתיק לא תתקלקל.

גברות ציפות
עם תיק ומניפות
פוסעות פסיעות רפות,
לאט לאט לאט.
להאנח ולספר
ולתסביר ולתאר
כיצד לאט לאט
עבר הכל מהר.

אני זוכרת איך ככל שהתקדמה הקריאה הלכו הפנים שלה והתכרכמו ובסוף היא תמיד אמרה: "השיר הזה מעציב אותי מאוד."
אגב, זה בסדר שנדבר על שירי הילדים של זרחי? יש לי כל כך הרבה מה להגיד על ספרות הילדים שנכתבת כאן בשני העשורים האחרונים וזרחי כל כך שונה בנוף. אבל עלתה לי מחשבה, יותר נכון תהייה, ורציתי לשתף אותך ולשמוע את דעתך. איך יכול להיות שהאלימות כבר אינה מסתרת מאחורי הצדקות מוסריות, לכאורה, ואילו המבנים הסמליים – לשון ודימויים – נדרשים להיות "נקיים" מתמיד.

לי, יום רביעי, 19.5.2021

סיגלי, כמה יפה השיר על הזקנות ששלחת. הוא העלה בי מחשבות על סוד הקסם המאוד מסוים של ספרות הילדים של זרחי, ועל התדר הנעלם שכל כך הרבה כותבים לילדים מנסים ללכוד אבל רק מעטים מצליחים: זה שדרכו אפשר לדבר גם למבוגר וגם לילד, מבלי להתנשא או לזייף על חשבון אף אחד מהם.
שאלתי את עצמי איך היא עושה את זה, זרחי, ונדמה לי שהתשובה קשורה ליושר שבו היא מתייחסת לאלמנטים שלגמרי נוכחים בחייהם של ילדים מבלי להזיע כל כך הרבה כדי לרכך אותם: האימה. הבדידות. אימת הבדידות. הם משולבים בשירים ובסיפורים שלה לילדים באופן טבעי לגמרי, כמעט נונשלנטי, מבלי להזדקק לקטגוריית "המפלצת שמתחת למיטה" שלרוב מופיעה בז'אנר הזה ברוב טקסיות, ובאותה הטקסיות גם ממוגרת בסוף, לרוב בעזרת דמות של מבוגר-מושיע (אצל זרחי לא תמיד יש מבוגר, ואם יש – לא תמיד הוא מושיע).
חשבתי גם על איך שבעידן הזה של התקינות הפוליטית, ספרות ילדים היא

הו'אנר הראשון לעבור את הצנזורות המחמירות, מסיבות ידועות. הנה, בדיוק שמעתי לאחרונה שהופסקה (נאסרה, אפילו?) ההפצה של כמה מספרי ד"ר סוס בגלל עניינים כאלה. ומעניין לדבר בתקופה כזו על ספרות ילדים כמו זו של זרחי, שלא רק שאין לה דחף לחנך ולהשכיל את הילדים, אלא שהיא אפילו מעזה לחשוף אותם לתכנים "למבוגרים בלבד" – נניח, פרספקטיבה של אדם זקן שמביט לאחור על חייו ומגלה בפליאה ובעצב את פרדוקס הזמן החולף (כיצד לָאט לָאט/עבר הכל מהר). את בעצמך מספרת איך משהו מההבנה המפרכת הזו חלחלה לניצן הילדה, העציבה אותה. ואולי יום אחד העצב הילדי הזה יפגוש אצלה עצב אחר. גם זו דרך לתווך בין ילד לבין העולם, לא? גם עצב יש בעולם. ולא תמיד הוא בא על פתרונו.

אני שולחת לך שיר אחר של זרחי, שכילדה תמיד כיווץ אותי, והייתי חוזרת אליו מרותקת. אני חושבת שהוא מתאר את הרגע המסוים הזה בחייה של ילדה שבו נפתחת בפניה דלת לא לה, והיא מגלה שישנם קיומים מקבילים של אינטימיות ביתית שהיא עצמה מודרת ממנה. ושהבית שלה אינו יחיד בעולם. השכנה שרק אתמול האירה פנים במדרגות היא לפתע זרה גמורה, והילדה עצמה היא לא מושא מתמיד להתפעלות, לא עוד בת בית בעולם. לפעמים היא אפילו הפרעה. פולשת. כמה כל זה מכאיב כשאת קטנה. וכילדה, אולי מה שהכי הרעיש אותי היה לראות איך זרחי משאירה את הרגע הזה, המועקה – ככה, תלויה באוויר. אין פתרון, מלבד זה המדומה של ההימנעות: לא ללכת יותר לשכנה לעולם. אולי אפילו לא לצאת מהבית שוב. אבל לא להתבגר, להימנע, פירושו לתת לחיים לחלוף לידך מהר-מהר בעודך פוסעת לאט-לאט, כמו הזקנות ההן, "לא לשרט את עור הנעלים הרגיש", ואז מה. כבר עדיף לצאת לשכנה, לא? זרחי יודעת שעדיף, והילדה יודעת, והיא יודעת שהילדה יודעת. ובסוף הן הולכות.

בסוף אני הלכתי

בסוף אני הלכתי
לשכנה בקומה התחתונה,
כמעט חזרתי כבר כשנפתחה הדלת
והיא עמדה לפני כמו קמה משנה.

חיכה בפנים מעבר לפנייה
ובקול שקמו לא השתמשו בו כל היום
"רגע", "שאלה", "מה?" הנמיכה את הרדיו
ואמרה שאין לה חלב וחבל ושלוש.
ושוב חיכה וסגרה אחריה את הדלת.
שמעתי שסובבה את המפתח
סובב על כל מדרגה.

"לא אלך יותר לשם, אמרתי לאמא,
"אפילו אם לא תאפי את העונה."

סיגל, יום חמישי 20.5.2021

כמה טוב לגלות שותפה לאותה הכרה בכאב הילדות! העולם הזה של התקנות הפוליטית ששיטח ו"טיהר" רבים כל כך מספרי הילדים היום, הוא בעיניי לא רק שקרי. הוא לא פחות מבגידה. בגידה בילד הקורא שלא מקבל הד למצוקותיו. בשנת 2017, בכרך מס' 20 של כתב העת "דפים למחקר בספרות" שכותרתו הייתה "ספרות ילדים וילדות בספרות", ראייתי את רונית (מטלון) אהובתנו. גם היא כתבה על ילדות ועל נערות והקונספציות של היות ילדה או נערה ולחשוב כמו ילדה או נערה נכחו אצלה תמיד, גם בתודעה הבוגרת שלה. באותו ריאיון היא אמרה לי: "ילדות זו תקופה מאוד אפלה בחיים של בן אדם. אני חושבת שילדים הם מורבידיים, עם ראש מלא סכנות [...] נורית זרחי לא 'חמודה'. יש בכתיבה שלה, הנפלאה, והיא בעיניי באמת סופרת הילדים הכי מרתקת שיש, הבנה מאוד עמוקה של האפלה הזאת. אני חושבת שכל סופרי הילדים המופתיים עבדו עם אותה אפלה." (עמ' 134, 135).

כמה יפה הבינה רונית את האפלה שבילדות ולכן גם כל כך אהבה את זרחי. השיר שצירפת, "בסוף אני הלכתי", הוא באמת לא שיר "חמוד". הניסוח שלך בדבר גילוייה של הילדה, ההבנה שהיא פולשת לאינטימיות לא לה, פלישה שמשמעה גם התבגרות – הניסוח הזה נהדר ממש. את יודעת על מה עוד חשבת? נדמה לי שהאמא של הילדה ידעה שהדלת שתפתח השכנה היא אל קיום מדוכדך, מדוכא וריק מהחומרים הנדרשים להכנת עוגה שהם מעין מטונימיה לחמימות ביתית. השיר הרי נפתח במילים "בסוף אני הלכתי"; נראה שהתנהל ויכוח שבסופו נשלחה הילדה על ידי האם אל לב המאפליה הזאת. אני לא יכולה שלא לראות בכך מין הקרבה קטנה, אחת מאותן הקרבות קטנות שמקריבים הורים כשהם מעלים את ילדיהם על מזבח רצונותיהם. אם אפריו אני יכולה אפילו לחשוב שהשליחה של הילדה אל בית השכנה לא נבעה מצורך ממש. אולי הילדה נשלחה כדי לרגל? כדי לראות מה קורה שם ולדווח לאם הסקרנית? אבל כמה הורים יודו במוטיבציה כזאת? טוב שיש לנו את זרחי. אתמול הלכתי לחוף בת גלים, נכנסתי למים וצפתי. מלמלתי לעצמי: "לשכב, לחלם על כלום." תפרינה מחשבות ראשי/ כפפרים מתוך נמנום. "חברה שהייתה איתי חשבה שהשתגעתי. לא אכפת לי. הרגשתי ברחם (למרות שמזעזעת אותי המחשבה לחזור לרחם של אמא שלי!)

לחלום במקשה

ולי יש בקשה:

בתוך מקשה

לשכב, לחלם על כלום.
תפרחנה מחשבות ראשי
כפרפרים מתוך נמנום.
אבטיחים יהיו לחמי,
ומימי - אבטיחים.
וכשיחשיך,
יבואו שועלים רזים ועצובים
ואל פני ידיפו
ריח ענבים.

לי, יום ראשון 25.5.2021

סיגל יקרה,

עוד שיר נהדר שלחת! מי עוד מלבד זרחי יכולה להגות פנטזיה כזו: לחלום בתוך מקשה ולהיות ניזונה מאבטיחים בלבד, עד שיומר קיום הבשר והרוח באווריריות מתוקה, מרחפת. לא פלא שדקלמת אותו במים דווקא.

ולגבי מה שאמרת על ההליכה אל השכנה: אני לא חושבת שהאמא ההיא שלחה את הילדה לרגל אצל השכנה. נדמה לי שהיא הייתה עסוקה במיליון דברים, ופתאום שמה לב שחסרות לה ביצים או שנגמר הסוכר, והיא לא יכלה להשאיר לבד תינוק בוכה או כיריים בוערות או רצפה רטובה, ובתום לב מוסח שלחה את הילדה לשכנה. בכלל לא התכוונה להפקיר אותה. ובכל זאת, הפקירה אותה למשהו. כמה פעמים אנחנו שולחים את ילדינו לעולם (לגן, לבית הספר, לחברה, לשכנה) ומפקירים אותם ככה, בהיסח הדעת או בתום לב? וכמה פעמים, כילדים, הופקרנו אנחנו? כאמא, המחשבה הזו מכווצת אותי. ואני חושבת עכשיו איך השלמתי הקפה מלאה סביב השיר הזה - אני כבר לא (רק) הנמענת הילדה שלו. וזה שוב מחזיר אותי למה שהתחלנו איתו - אי המובהקות של הנמען אצל זרחי, שהופכת את ספרות הילדים שלה לנהר שאפשר לטבול בו פעמיים (לפחות).

תראי למשל את שיר האבטיחים ששלחת לי. כשקוראים אותו כך, מחוץ להקשר שממקם אותו בקובץ שירי ילדים או בספר שירה, אי אפשר לומר בביטחון גמור - הנה שיר לילדים (אפילו מבחינת המוזיקליות שלו הוא לא מובהק). וזה אולי כל העניין. אין אצל זרחי כחכוח הגרון הזה שלאחריו מגיע הקול המתיילד, המרכך, ה"מתווך". ולכחכוח הזה יש קשר עמוק בעיניי לבגידה בילד הקורא שדיברת עליה. עכשיו אני חושבת שלא דיברנו עוד על אהבה. נכון, נוכחים מאוד הקשיים והזרות והבדידות בספרי הילדים של נורית זרחי, אבל יש גם תועפות דמיון, ומרחבים, ויצורים קסומים וחירות בלתי מבויתת. וגם, כמובן - אהבה.

הנה, למשל, שיר אהבה שעולה על גדותי, מתוך הספר הגדול של נורית זרחי (שלמרבה הצער, כבר אי אפשר להשיג. כבר כמה שנים שאני מנסה). כרמל אוהבת

את השיר הזה מאוד, והוא הפך למין טקס אצלנו. את הבית האחרון שלו אנחנו מדקלמות יחד בערב, לפני השינה.

כמו הר

איך אני אוהבת את הילדה שלי
כמו הר,
שבראשו עומדת אילה.
היא מלקקת את הלבנה,
והלבנה לא מספיקה לה,
מפני שהלשון שלה מדי קטנה.

איך אני אוהבת את הילדה שלי
כמו מגדל-זכוכית בצבע ים סוער,
שהשחף הלבן העומד בראשו כל ערב,
עף לישן במקום אחר,
כי המגדל שלי גבוה עוד יותר.

כמה אני אוהבת את הילדה שלי
כמו מקום בקצה העולם,
שהשמש לא מגיעה שמה.
אבל קרן האילה שלי נוגעת שם,
ובמקום הזה פורח נס פרח,
מפני שהוא פרח בחשך העולם.

כמה אני אוהבת את הילדה שלי
כמו סל מלא תותים,
על כל גדותיו צונחים.
מפני שהסל הזה מדי קטן לי,
וכל תאי הלב שלי זורחים.

סיגל, יום ראשון 25.5.2021

לי אהובה, השיר ששלחת מכאיב לי, אולי כי הילדים שלי גדלו ולמי אקרא את השורות האלה? את חתימת השיר ("מפני שהסל הזה מדי קטן לי, / וכל תאי הלב שלי זורחים") אשמור קרוב לליבי, כמתנה. יש עוד כל כך הרבה מה לומר על זרחי. מה את אומרת? נמשיך יום אחד את השיחה שרק התחלנו כאן?